

UNELE ASPECTE PRIVIND REGLEMENTAREA JURIDICĂ A VOTULUI ELECTRONIC. STUDIU COMPARAT

SOME CONSIDERATIONS ON THE ROLE, FUNCTIONS AND POLITICAL PARTIES' ORGANIZATION IN CONTEMPORARY SOCIETY

Conf.univ., dr. Ion CIOBANU
Catedra de Drept
Universitatea de Stat Alecu Russo din Bălți
ionciobanu1980@gmail.com

Rezumat

Sistemul electoral desemnează ansamblu normelor juridice, articulate și ierarhizate, avînd ca obiect de reglementare dreptul de a alege deputați și senatori în organele reprezentative ale puterii, dreptul de a fi ales în aceste organe și – acolo unde o asemenea posibilitate este prevăzută – dreptul de a revoca pe cei aleși, precum și principiile sufragiului, modul de organizare și desfășurare a alegerilor și de stabilire a rezultatelor votării.

Cuvinte-cheie: sistem electoral, drepturi electorale, listă electorală, norme electorale, carte de alegător, e-voting, registru electronic

Summary

The electoral system includes an overview of juridical, articulated and prioritized norms, having as object of regulation the right to choose deputies and senators in representative bodies of power, the right to be chosen in these bodies and, in those cases where such a possibility is provided, the right to revoke the elected ones, as well as the principles of ballot, the organization, the elections and the establishment of voting results.

Key words: electoral system, electoral rights, electoral list, electoral act, bullet, e-voting, electoral register

În articolele științifice precedente am abordat formarea bazei organizațional-tehnologice a alegerilor, precum și modalitățile de votare curente în Republica Moldova [2, 3, 4, 5]. De asemenea, am reflectat metodele, instrumentele și tehnologiile informaționale care sunt utilizate de guvernarea electronică. Astfel, subiectul necesar pentru următoarele studii din acest domeniu ar fi elaborarea cadrului legal adecvat și implementarea infrastructurii telecomunicațiilor moderne în Republica Moldova (după modelul electoral estonian).

Modelul electoral estonian

În procesul evoluției procesului electoral, este relevant de împărtășit experiența Estoniei, care din 2005 (la alegeri locale) a implementat votul electronic. Estonia a devenit primul stat din lume care a organizat votarea

electronică juridic recunoscută. În anul 2000, autoritățile estoniene au decretat că accesul la internet este un drept al omului.

Actualmente, Estonia investește cca. 50 de milioane de euro, anual, pe cercetări din domeniul tehnologiei informației. Sistemul electoral Estonian se bazează pe doi piloni: primul este cardul de identitate care este emis pentru fiecare estonian de la vârsta de 15 ani, iar al doilea pilon este infrastructura tehnologică, denumită X-Road și care conectează bazele de date publice și private în serviciul digital al țării. Fiecare card de identitate național este prevăzut cu funcționalități criptografice. Cu aceste carduri, cetățeanul estonian poate să se înregistreze pe site-uri folosind autentificarea TLS pentru a semna diverse documente. În ziua votului, alegătorii își folosesc cardul de identitate pentru a se autentifica la servere și pentru a-și exprima opțiunea electorală.

Fiecare card de identitate conține două parole, una pentru autentificare și una pentru semnăturile digitale. Certificatele care fac legătura între identitatea deținătorului de card și aceste parole sunt stocate atât pe card dar și într-o bază de date. Cardul nu permite exportarea acestor parole iar toate operațiunile criptografice sunt procesate intern. Ca o măsură de siguranță, fiecare parolă este asociată cu un cod PIN care autorizează fiecare operațiune. Estonienii pot să semneze documente electronic și cu ajutorul telefoanelor smart dacă sunt dotate cu un card SIM special. Cca. 9% din voturi au fost exprimate la europarlamentare cu ajutorul telefoanelor mobile [13].

Sistemul de vot electronic folosește următorul concept. Semnătura digitală stabilește identitatea alegătorului, iar o parolă pentru enciptare protejează caracterul secret al votului. Odată ce s-a stabilit eligibilitatea alegătorului, semnătura este îndepărtată iar buletinele de vot anonime sunt enciptate. Apoi, voturile sunt stocate pe un alt server care le deciptează și le numără.

Alegătorul începe procesul în momentul în care accesează aplicația și își introduce cardul ID, tastând PIN-ul asociat parolei de autentificare folosită pentru a stabili o conexiune TLS. Serverul confirmă eligibilitatea votantului pe baza parolei publice și returnează lista candidaților. Alegătorul alege una din opțiuni și tastează apoi PIN-ul său. Votul enciptat este transmis către server care apoi îi returnează clientului răspunsul că votul său a fost validat sau nu. Alegătorii pot să voteze de mai multe ori în timpul procesului electoral, dar numai ultimul vot este luat în considerare.

În ceea ce privește reglementarea juridică a votului electronic, este necesar de menționat că prevederile legale sunt incluse în cadrul legii electorale estoniene.

Astfel, legea electorală a Riigikogu (în vigoare din 12.06.2002), prevede următoarele reglementări în domeniul E/I-votului[14]:

- art. 9 alin. 4 - tipul comisiei electorale (the Electronic Voting Committee);

- art. 10 alin. 2 – durata mandatului a comisiei electorale (the Electronic Voting Committee);
 - art. 15 alin. 2) 3) 4) 5) 6) 7) – atribuțiile Comisiei Electorale Naționale;
 - art. 17¹ alin. 1) 2) 3) 4) 5) – constituirea Comisiei pentru vot Electronic;
 - art. 17² alin. 1) 2) – atribuțiile Comisiei pentru vot Electronic;
 - art. 21 alin. 2¹) – cardul de alegător;
 - art. 22 alin. 1) 7) – lista alegătorilor;
 - art. 38 alin 3) – timpul votării (de la 10 zile și până la 4 zile până la ziua votării);
 - Capitolul 7¹- Votul Electronic – art. 48² alin. 1) 2) 3) 4) - principiile votului electronic;
 - art. 48³ alin. 1) 2) 3) – pregătirea pentru votarea electronică;
 - art. 48⁴ alin. 1) 2) 3) 4) – procedura de votare electronică;
 - art. 48⁵ alin. 1) 2) – schimbarea votului electronic (schimbarea opțiunii);
 - art. 48⁶ alin. 1) 2) 4) – verificarea voturilor electronice;
 - art. 48⁷ alin. 1) 2) 3) 4) 5) – totalizarea voturilor electronice;
 - art. 48⁸ alin. 1) 2) 3) – suspendarea, finisarea sau neînceperea votării electronice;
 - Capitolul 9 – Votarea în afara statului - art. 49 alin. 5) 10) – pregătirea pentru votarea electronică;
 - art. 55 alin. 3) – numărarea buletinelor de vot în procesul constatării/totalizării rezultatelor votării;
 - art. 57 alin. 3) – totalizarea voturilor în circumscripție electorală;
 - art. 60¹ alin. 1) 2) 3) 4) 5) 6) 7) 8) 9) 10) – Numărarea voturilor utilizând mijloace electronice;
 - art. 61 alin. 1) – Constaterea rezultatelor votării de către comisia Electorală Națională;
 - art. 71 alin. 1) 3) – Procedura de completare a contestației împotriva unui act emis de consiliu de circumscripție sau pentru revizuirea contestației;
 - art. 73 alin. 2) – Declararea nevalidității rezultatelor votării;
 - art. 77¹ alin. 2) – Stocarea buletinelor de vot și documentelor electorale;
 - art. 78 – Implementarea votului electronic;
 - art. 85¹ alin. 1) 2) – Implementarea rezultatelor verificării votului electronic;
 - art. 85² alin. 2) – Începerea activității Comisiei pentru vot Electronic;
- Așadar, modificările legislative privind implementarea votului electronic au fost armonizate cu prevederile votării clasice (în baza buletinelor de vot de hârtie).

Cadrul legal al României privind votul electronic

În decembrie 2014, deputatul român Eugen Tomac a înaintat proiectul de lege privind implementarea votului electronic. Deși proiectul de lege nu a avut susținerea legiuitorului român, totuși ideea implementării votului la distanță a instigat numeroase dezbateri în rîndul societății civile, dar și a mediului academic.

Așadar, în expunerea de motive se menționează că statisticile referitoare la prezența la vot arată, însă, că un număr însemnat de cetățeni români nu își exercită acest drept constituțional.

Aceleași statistici dovedesc, de asemenea, că cetățenii români cu domiciliul sau reședința în străinătate nu își exercită dreptul de vot la misiunile diplomatice sau oficiile consulare ale țării noastre în alte state. Din cauza acestui absentism electoral însuși principiul constituțional al reprezentării este afectat, iar autoritățile publice constituite prin proceduri electivă la nivel național sau local au o legitimitate scăzută.

Pentru a se evita astfel de situații și ținând seama de numărul din ce în ce mai mare al deținătorilor de computere personale și de extinderea rețelei de internet, prezenta propunere legislativă are ca obiect instituționalizarea exercitării dreptului de vot prin mijloace electronice, în scopul facilitării procedurii de vot [15].

Așadar, această modalitate de vot reprezintă o alternativă posibilă la votul exprimat în secțiile de votare. Autorul proiectului de lege face trimitere la obiectul Recomandării Rec(2004)11 a Comitetului de Miniștri al statelor membre privind standardele legale, operaționale și tehnice pentru votul electronic, adoptată de Comitetul de Miniștri al Consiliului Europei la 30 Septembrie 2004. Proiectul de lege cuprindea 7 capitole și 23 de articole (urmînd să fie completat prin Hotărâre a Guvernului și regulamente ale Autorității Electorale Permanente) și însuma următoarele[15]:

- Capitolul I. Scopul și domeniul de aplicare a legii.
- Capitolul II. Înregistrarea alegătorilor în registrul electronic electoral.
- *Secțiunea 1. Cererea de înregistrare.*
- Secțiunea a-2-a. Întocmirea și administrarea registrului electronic electoral.
- Capitolul III. Certificatul de alegător și buletinul electronic de vot.
- Secțiunea 1. Certificatul de alegător.
- Secțiunea a-2-a. Procedura transmiterii certificatului de alegător.
- Secțiunea a-3-a. Buletinul electronic de vot.
- Capitolul IV. Procedura de vot.
- Capitolul V. Efectuarea automată a numărării voturilor.
- Capitolul VI. Auditarea sistemului electronic de vot.
- Capitolul VII. Publicitatea legii.
- Capitolul VIII. Dispoziții tranzitorii și finale.

Așadar, sistemul electoral român a înregistrat deja tendința de a prelua modelul Estonian într-o versiune simplificată și considerăm că, într-o perioadă relativ scurtă, dezbaterile asupra necesității implementării votului electronic vor reveni în atenția clasei politice și societății civile românești.

Cadrul legal electoral al SUA privind votul la distanță

În anii'90, mai mulți specialiști americani au atenționat despre riscurile majore în utilizarea tehnologiilor informaționale și despre inevitabilitatea apariției erorilor de sistem (de. ex.: Charles Perrow, B. Harris și D. Allen, R.T. Mercuri și P.G. Neumann, B. Schneier etc.) [19, p. 31-42, 7, p. 117].

Eșecul alegerilor prezidențiale din SUA (cazul alegerilor în statul Florida) în anul 2000 a servit ca o premisă de revizuire generală a sistemului electoral american și a votului electronic în special. Departamentul Apărării SUA, prin programul federal de asistență (Federal Voting Assistance) a dezvoltat sistemul numit de secure Electronic Registration and Voting Experiment (SERVE). Acest sistem a avut menirea asigurării securității procesului electoral la alegerile generale locale din 2004 în statele care utilizau votul electronic (Arkansas, Florida, Hawaii, North Carolina, South Carolina, Utah, Washington etc.), dar experții au depistat și defecțiuni în sistem care ar fi admis atacuri cibernetice și ar putea afecta rezultatele alegerilor [27, p. 103-105]. În acest sens, se impunea reconfigurarea totală a tehnologiilor informaționale și a rețelei internet.

Astfel, s-a decis ca votul computerizat să fie aplicat în mod exclusiv doar în incinta secțiilor de vot. Totodată, a fost adoptată Legea HAVA (Help America Vote Act) în anul 2002 de către Congresul SUA [16], care prevedea implementarea unui program național de fonduri pentru a schimba sistemul de votare *punch card* prin crearea Comisiei de Asistență Electorală pe lângă Comisia Elsectorală Federală și care ar implementa legile electorale federale cu scopul de a administra minimum de standarde la nivelul administrațiilor locale. Legea HAVA cuprinde 9 capitole și 906 articole, care creează minimum de standarde în câteva domenii electorale relevante, precum ar fi asistarea de către Comisia de Asistență Electorală în distribuția fondurilor, menținerea registrului electronic (National Voter Registration form) și cercetarea practicilor de informare a alegătorilor. Actualmente, legea HAVA prevede implementarea următorilor operațiuni și proceduri[17]:

- Votarea provizorie.
- Voting Informația asupra procedurii votării.
- Resetarea și actualizarea echipamentului de votare.
- Stocarea datelor de înregistrare la nivelul fiecărui stat federal.
- Identificarea informației despre alegători.
- Administrarea procedurilor de contestare.

Modelul electoral al Republicii Moldova. Oportunități și riscuri.

În ceea ce privește Republica Moldova, remarcăm tendințele de implementare a tehnologiilor informaționale (începînd cu anul 2007). Primul pas de armonizare tehnologică a fost condiționată de legea cu privire la Concepția Sistemului informațional automatizat de stat "Alegeri". Astfel, legea prevedea automatizarea tuturor etapelor procesului electoral, fapt care ar permite diminuarea substanțială a muncii manuale și eficientizarea controlului asupra legalității și transparenței procesului electoral. Tot în acest context, legea stipula expres posibilitatea de a desfășura alegeri complet automatizate, fapt ce va putea fi atins după soluționarea

mai multor probleme de ordin organizațional și tehnic, cum ar fi: fundamentarea unui sistem modern de automatizare a tuturor proceselor electorale, identificarea cetățenilor în sistemul electoral electronic, implementarea totală a procedurii privind semnătura digitală, formarea deprinderilor de utilizare pe scară largă de către cetățenii Republicii Moldova a tehnologiilor informaționale etc. [18].

Diapazonul deciziilor se extinde de la tehnologiile deja utilizate de Comisia Electorală Centrală pînă la perspectiva votării complet electronice, cînd alegătorul se va identifica în sistemul informațional automatizat cu ajutorul unui document mecanolizibil, va primi pe ecran lista concurenților electorali, prin apăsarea tastei își va da votul pentru un anume concurent și va confirma alegerea făcută, după care sistemul îi va bloca posibilitatea de a vota repetat la altă secție de votare. Va deveni inutilă întocmirea listelor electorale, întrucît cetățeanul va putea vota la orice secție de votare și numai o singură dată. Rezultatele votării se vor determina imediat după încheierea votării, iar datele privind numărul de alegători care au participat la vot vor putea fi obținute în orice moment pe parcursul votării. Implementarea și utilizarea unor asemenea tehnologii informaționale în domeniul electoral sînt posibile numai după efectuarea modificărilor corespunzătoare ale cadrului legislativ-normativ. Informatizarea proceselor electorale este considerată drept o componentă importantă a Strategiei naționale de edificare a societății informaționale – “Moldova electronică” [18].

Așadar, observăm că legea 101 din 15.05.2008 invocată mai sus se realizează tendințelor contemporane de creare a E-democrației. Însă, Planul de acțiuni al Comisiei Electorale Centrale pentru anul 2012-2015 a mai diminuat din aspirațiile reflectate în Legea nr. 101 din 15.05.2008.

Astfel, obiectivul nr. 4 din Planul de acțiuni al Comisiei Electorale Centrale pentru anul 2014 în conformitate cu activitățile prevăzute în Planul strategic al CEC pentru anii 2012-2015 presupune doar punerea în aplicare a SIAS „Alegeri” către anul 2015 (Acțiunea: 4.2 Implementarea deplină a SIAS „Alegeri”, cu excepția e-voting,) [20], iar acțiunea 5.3 prevede modernizarea camerei de servere/infrastructurii TIC și mai presupunea subacțiunile 5.3.1 Modernizarea serverelor Web&Baze de Date (destinate extinderii capacității de memorie a serverelor), precum și 5.3.2 Procurarea și instalarea sistemului de securitate Firewall (pentru Monitorizarea/configurarea, la necesitate, a sistemului) [12].

Tot în acest context, Hotărîrea Nr. 2588 din 17.06.2014 cu privire la aprobarea Strategiei de comunicare a Comisiei Electorale Centrale pe anii 2014-2018 prevede posibilitatea implementării votului electronic la pct. 6 (Alte subiecte interesante ar putea fi votarea electronică; accesul la procesele electorale al persoanelor cu dezabilități și cetățenilor care domiciliază peste hotare; finanțarea partidelor politice etc) [8].

Astfel, în perioada 27-30 noiembrie 2015, la Comisia Electorală Centrală s-a aflat în vizită de lucru o delegație a Comitetului pentru Votul Electronic, de pe lângă Autoritatea Electorală din Estonia, avînd drept scop informarea autorităților din Republica Moldova despre necesitățile și condițiile de implementare a votării. Experții estonieni au făcut o prezentare a sistemului e-voting din Estonia care a fost elaborat timp de 10 ani și a vizat administrarea electronică, sistemul informațional electoral și registrul electronic al populației (Practica estoniană în domeniul votării electronice).

Ca urmare a priorităților stipulate în Planul strategic al Comisiei Electorale Centrale pentru anii 2016-2019, urmează ca în Republica Moldova să fie implementat votul la distanță.

Astfel, realizînd atribuțiile prevăzute de Codul electoral de studiere a modalității organizării și desfășurării alegerilor și înaintare către Guvern și Parlament a propunerilor menite să perfecționeze legislația și procedurile electorale, Comisia în ultimii ani a pus accent pe studierea și implementarea noilor soluții tehnice, astfel încît către următoarele alegeri parlamentare ordinare să fie testate metode alternative de exercitare a votului, îndeosebi votarea la distanță, prin intermediul sistemelor electronice.

Concluzii

Anterior, menționasem că Republica Moldova poate implementa gradual (pe etape) votul electronic datorită dimensiunilor sale reduse și caracterului centralizat al politicii naționale după modelul estonian, însă riscurile confruntărilor politice conflictuale ar putea conduce la contestarea acestui mecanism democratic și inovator de către concurenții care nu au cîștigat alegerile, pe motiv că renumărarea voturilor ar fi un proces extrem de anevoios și ar implica, în mod exclusiv, doar experți în domeniul tehnologiilor informaționale. Deasemenea, va fi necesar de îmbunătățit cadrul legal electoral și infrastructura telecomunicațiilor.

La capitolul revizuirii cadrului legal putem desemna două modele electorale: american (adoptarea unei legi aparte a votului electronic, precum ar fi legea HAVA) sau estonian (armonizarea votului electronic în cadrul legii electorale existente ce reglementează votul clasic în baza buletinului de hîrtie).

Considerăm că pentru Republica Moldova ar fi util și necesar de introdus modificări în codul electoral deja existent, urmărind traiectoria cadrului normativ estonian. Republica Moldova deja a înregistrat rezultate privind implementarea bazei de date *Alegătorul* și urmează să finalizeze procesul de evidență a alegătorilor prin implementarea unui registru electronic. Așadar, următorul pas în implementarea votului electronic ar fi adaptarea cadrului normativ autohton la bunele practici europene, fapt care presupune modificarea substanțială a Codului Electoral al Republicii Moldova (subiect al dezbaterilor ulterioare).

BIBLIOGRAFIE

1. Boțan Igor, Gurin Corneliu, Prohnițchi Elena. Votarea peste hotare: Practici internaționale și recomandări pentru Republica Moldova. Chișinău, 2010. p. 27. [online] <http://www.e-democracy.md/files/votarea-peste-hotare-2010.pdf>
2. Ciobanu Ion. Unele considerații privind implementarea accesului electronic la oficialii aleși prin vot electronic. În: mat.conf. șt.-practice intern. CONTRIBUȚIA TINERILOR CERCETĂTORI LA DEZVOLTAREA ADMINISTRAȚIEI PUBLICE, 2015, p. 99-107. ISBN 978-9975-115-62-9.;
3. Ciobanu Ion. Garantarea dreptului de vot și de a fi ales în Republica Moldova. În: mat.conf. șt. intern. *Colloquia professorum: tradiții și inovare în cercetare științifică*, ed. a IV, 2014, p. 48-52. ISBN 978-9975-50-136-1.;
4. Ciobanu Ion. Unele considerații privind implementarea votului electronic în sisteme electorale contemporane, În: Mat.conf. șt. Coord. Academia Română-filiala Cluj, Institutul de Istorie George Barițiu, Departamentul de Cercetări Socio-Umane, În mat.conf.intern. Studii și cercetări din domeniul științelor socio-umane, Cluj-Napoca: Limes & Argonaut, 2015, p. 14-28, 489 p. ISBN 978-973-726-925-6, ISBN 978-973-109-574-5.
5. Ciobanu Ion. Asigurarea și garantarea bunei guvernante prin conexiunea democrației digitale la necesitățile societății civile. Implementarea E-votului în Republica Moldova. În mat. Conferinței științifico-practice internaționale: Consolidarea administrației publice locale: instrumente și mecanisme din 3-4 decembrie 2015, Chișinău: S.n. (Garomomt-Studio), 2015. p. 86-93, 268 p. ISBN 978-9975-115-86-5.
6. Donald P. Moynihan, E-Voting in the United States, In: Electronic Government: concepts, methodologies, tools and applications / Ari-Veikko Anttiroiko (ed.), Vol. II, Hershey, London, 2008, p. 1247-1254. ISBN 978-1-59904-947-2 (hardcopy) – ISBN 978-1-59904-948-9 (e-book); A se vedea versiunea online: <http://www.irma-international.org/viewtitle/11595/> (vizitat la 14.10.2015)
7. Harris B., Allen D. Black-box voting: Ballot tampering in the 21st century. Renton, WA: Talion Publishing. Retrieved October 20, 2014, 217p. ISBN 1-890916-90-0
8. Hotărîre Nr. 2588 din 17.06.2014 cu privire la aprobarea Strategiei de comunicare a Comisiei Electorale Centrale pe anii 2014-2018 În Monitorul Oficial Nr. 223-230 din 08.08.2014.
9. <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=354271>
10. <http://jurnal.md/ro/economic/2015/10/26/cum-a-ajuns-parlamentul-cel-mai-mare-beneficiar-al-rectificarii-bugetare-alocatiile-pentru-nevoile-legislativului-majorate-cu-60/>
11. <http://www.e-democracy.md/elections/parliamentary/2014/info/>
12. <http://www.cec.md/files/files/PLAN%202014%20CEC.pdf>
13. <http://europolitics.ro/zona-euro/sistemul-electoral-din-estonia-explicat-pas-cu-pas-de-ce-in-romania-nu-se-poate/>(vizitat la 14.12.2015)
14. <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/514112013015/consolide/current> (vizitat la 14.12.2015)

15. <http://www.eugentomac.ro/dezbatere-publica-proiectul-de-lege-privind-votul-electronic/>(vizitat la 14.01.2016)
16. <http://www.eac.gov/about.the.eac/help.america.vote.act.aspx> (vizitat 14. 01 .16)
17. http://www.eac.gov/assets/1/workflow_staging/Page/41.PDF (vizitat14.01.16)
18. Lege Nr. 101 din 15.05.2008 cu privire la Concepția Sistemului informațional automatizat de stat “Alegeri” Publicat :04.07.2008, În Monitorul Oficial Nr. 117-119 art Nr : 457
19. Mercury R.T., Neumann P.G. Verification for electronic balloting systems. In D.A. Gritzalis (Ed.), Secure electronic voting. Boston: Kluwer Academic Press, 2002, pp. 31-42. Perrow C. Normal accidents: Living with high-risk technologies. Princeton: Princeton University Press, 464p. ISBN: 9780691004129
20. Planul de acțiuni al Comisiei Electorale Centrale pentru anul 2014 în conformitate cu activitățile prevăzute în Planul strategic al CEC pentru anii 2012-2015 (online) <http://www.cec.md/files/files/PLAN%202014%20CEC.pdf> și Planul strategic al CEC pentru anii 2016-2019 (online) [http://www.cec.md/files/files/Planuri%20si%20Rapoarte/Planul%20strategic%202016_2019%20\(aprobat%20in%20sedinta\).pdf](http://www.cec.md/files/files/Planuri%20si%20Rapoarte/Planul%20strategic%202016_2019%20(aprobat%20in%20sedinta).pdf)
21. Raportul CEC cu privire la rezultatele alegerilor Parlamentului Republicii Moldova din 30 noiembrie 2014 Aprobata prin hotărîrea Comisiei Electorale Centrale nr. 3108 din 5 din decembrie 2014 (online) https://www.cec.md/files/files/raport_totalizare_alegeri_2014_din_5decembrie_redactat_5373809.pdf
22. Raportul de monitorizare a alegerilor parlamentare din 30 noiembrie 2014 în Republica Moldova (online) http://promolex.md/upload/publications/ro/doc_1417786016.pdf
23. R. Michael Alvarez și Thad E. Hall. The Perils and Promises of Digital Democracy. In: Electronic Elections. Princeton, Princeton University Press , 2008. 256p. ISBN-13: 9780691146225.
24. M. Alvarez , T.E. Hall, A. H. Trechsel. Internet Voting in Comparative Perspective. The Case of Estonia.PS, Political Science &Politics, 42 (3), 2009, 497-505.
25. Schneier B. Secrets and lies: Digital security in a networked world. New-York: John Wiley & Sons, 2000. 448p. ISBN:0471253111
26. Stoica Virgil, Gherasim-Proca Ovidiu, Guvernanta electronica. De la promisiuni teoretice la realitati empirice. Iasi: Editura: Universitatea Al. I. Cuza Iasi, 2014, 256 p. ISBN:978-606-714-001-9
27. Why the Era of E-Voting will have to wait. In: The New Atlantis, N. 4, p. 103-105 (online) <http://www.thenewatlantis.com/publications/online-democracy>